כמה שפות פיתח ג׳.ר.ר. טולקין?

מאמר מאת הלגה ק. פבסקאנגר

מאנגלית[1]: יהודה רונן. ההערות הממוספרות הן של המתרגם.

השאלה בדבר מספר השפות אותן פיתח טולקין סבוכה בהרבה ממה שהשואל התמים עשוי להעלות על הדעת. הכל תלוי בהגדרת המושג ״שפה״: לפי ההגדרה המצומצמת ביותר, טולקין לא פיתח אף לא שפה אחת; לפי ההגדרה הרחבה ביותר, הוא יצר מספר גדול אך בלתי-מוגדר של שפות.

ראשית, עלינו להניח שהתוצר של המצאת מילים וחוקי דקדוק אכן יכול להקרא ״שפה״. ר״ל, לא מדובר אך ורק ביצירה כתובה המחקה את המבנה של שפה ״אמית-ית״, אלא בשפה של ממש. אולם, ישנה הגדרה מחמירה יותר, זו הגורסת כי אוסף של מילים וחוקי דקדוק אינו יכול להקרא ״שפה״, עד אשר ישולב ויתפתח באופן טבעי בקהילה של אנשים, במשך דורות. כמובן שלפי הגדרה זו טולקין לא יצר אף לא שפה אחת, הרי השפות של טולקין מעולם דוברו כשפת-אם.

התשובה לשאלה ״כמה שפות יצר טולקין?״ תהיה ״אפס״ אם הכוונה היא רק לשפות שהן ״שלמות״ עד כדי כך שאפשר בקלות לתרגם אליהן כל טקסט שהוא. אוצר המילים של השפות האלביות לא מאפשר דיון בכירורגיית מוח או במכניקת קוונטום, לדוגמה. למען האמת, אוצר המילים שפורסם עד כה הוא די בסיסי, ובשפות הפחות-מפותחות הוא אף פחות מבסיסי. אם בסופו של דבר יפורסמו החומרים שעדיין לא פורסמו, הדבר ימלא רב מהחסר באוצר המילים. אבל בכל מקרה, אף לא אחת מהשפות הטול-קיניות מתקרבת ל״שלמות״ מבחינת אוצר המלים.
מצד שני, החומר שטולקין השאיר כה רב, עד שאפשר ל<u>פתח</u> את אוצר המילים לפי השורשים שיצר טולקין, בשימוש בשיטות הגזירה שלו. מבין בלשני טולקין יש שתומכים בהרחבת אוצר המילים, ובאמת, ישנם כמה פרוייקטים ראשוניים שיצאו לדרך[2]. אחר-ים, לעומת זאת, אינם שבעי-רצון מ״פיברוק״ זה, ומביעים את דעתם במופגן. לדי-דם בלשונות טולקינית אמיתית צריכה להתמקד בחומרים משל טולקין בלבד. לפי תפיסתם אין כל עניין מיוחד ב<u>שימוש</u> בשפות, אלא רק ב<u>מחקרן</u>.

כאשר אנו באים למנות את השפות של טולקין, גורם חשוב שעומד בפנינו הוא העובדה שטולקין שינה אותן לעיתים קרובות. לדוגמה, באטימולוגיות[3] (מסמך לשוני חשוב

---

[1] http://www.ardalambion.com/howmany.html

[2] http://www.elvish.org/gwaith/ppq.htm
http://www.elvish.org/gwaith/pps.htm
http://www.elvish.org/elm/newwords.html

[3] http://demo.ort.org.il/ortforums/scripts/forum_msg_show.asp?pc=471389549&msgID=167254620

מהתקופה שלפני "שר הטבעות"), יש ראיות לכך שבשנות השלושים המאוחרות טול-קין השתמש בסיומת n- בכדי לסמן את יחסת הקניין בקווניה (Quenya). ב"שר הטבעות", לעומת זאת, הוא שינה אותה לסיומת o-. האם ניתן להסיק מכך שהקווניה שבאטימולוגיות אינה אותה שפה שב"שר הטבעות"? האם עליהן להחשב כשפות שונות? אם שפה חדשה נוצרה בכל פעם שטולקין ביצע שינויים, אם נרחבים ואם מצומצמים, או אז ניתן לומר שהוא יצר מאות שפות, או אפילו אלפי שפות.

השינויים הרבים מספור מסבכים את השאלה בדרך נוספת. הצורות הראשונות של השפות האלביות השתנו מן היסוד בחלוף הזמן. לדוגמה, הקונספציה המוקדמת ביותר של הסינדארין, השפה האלבית בעלת הצליל הקלטי, נקראה "נומית" (Gnomish). שפה זו היתה מפותחת ביותר, וכללה כמה אלפי מילים שנאספו במילון[4] שנכתב בשנת 1915 לערך. שינויים כה רבים מפרידים בין הנומית והסינדארין, עד שהדובר את האחת לא יבין את רעהו הדובר בשניה. לשתי השפות יש, יחסית, מעט מן המשותף באוצר המילים. תכונות דקדוקיות חשובות (דוגמת צורת הריבוי), גם הן די שונות. עם זאת "נומית היא סינדארין" (כפי שניסח זאת כריסטופר טולקין), אך במובן בו "נומית היא השפה שבסופו של דבר התפתחה לסינדארין". לפי האמור לעיל, האם יש למנות את סינדארין והנומית כשפה אחת, או כשתיים? ישנן לפחות שלוש נקודות מבט בתשובה, כולן קבילות:

1. נחשיב רק שפות מהשלבים הסופיים, פחות או יותר, במיתוסים של טולקין, קרי: השפות שדוברו בארץ התיכונה. לפי תפיסה זו, נחשיב את הסינדארין, אך נתעלם מהנומית. הסיבה לכך היא שהנומית, כמבנה של מילים ודקדוק, מעולם לא דוברה בעולמו של פרודו באגינס (הגרסאות המאוחרות של המיתולוגיה).

2. נתייחס לשפות שטולקין יצר <u>בפועל</u>, מבלי להתחשב בהקשר הבדיוני (וכן מבלי להתחשב בסוגיה: האם טולקין "פסל" משהו אם לאו). לפי תפיסה זו, הנומית והסינדארין כל-כך שונות, עד שברור שיש להחשיבן כשתי שפות שונות ונפרדות.

3. כמו בתפיסה הקודמת, עדיין נתייחס לשפות שנוצרו מבלי להתחשב בהקשר הב-דיוני. לפי התפיסה הנוכחית ההתיחסות היא <u>לתולדות ההתפתחות</u> של השפות, כך שהנומית נכללת בקו התפתחות אחד עם הסינדארין (הענף ה"קלטי"): אין אנו מסתפקים במחקר הסינדארין שב"שר הטבעות", אלא מעמיקים לחקור גם את התפתחות השפה בעולם האמיתי - את הדרך בה טולקין פיתח את השפה במהלך הזמן. לכן, באופן הגיוני, נכליל את הנומית, את הסינדארין ואת כל שלבי הביניים (כגון ה"נולדורין" (Noldorin) שבאטימולוגיות) כשפה אחת.

בנוסף להתפתחות ה"חיצונית" של השפות, זו שבעולם האמיתי, ישנה גם התפתחות "פנימית" בה צריך להתחשב. היבט חשוב מאוד במבנה השפות של טולקין הוא תיווי ההתפתחות של השפות במהלך תקופות ארוכות. הראיה הכוללת של התפתחות משפ-חת שפות היתה חשובה לו יותר מפירוט הצורות הסופיות של השפות שבמשפחה זו. בכתבי טולקין ישנה שפה הנקראות "קוונדית קדמונית" (Primitive Quendian),

4 http://www.eldalamberon.com/parma11.html

שפה הנחשבת כקדומה מבין שפות האלבים, וזו המונחת ביסוד כל המאוחרות יותר. בהמשך קו הזמן הדמיוני ישנם שלבים מעורפלים, כגון "אלדארין נפוצה" (Common Eldarin), "קווניה קדם-רישומית" (Pre-Record Quenya), "סינדארין פרה-היסטורית" (Pre-Historic Sindarin) וכדומה. בהסבירו מקורות של מילים בקווניה ובסינדארין, מציין טולקין, בדרך כלל, את הצורות שהיו קיימות באותן שפות קדומות. לדוגמה, הוא התווה את המילה alda בקווניה ואת galadh בסינדארין, אשר משמעות שתי-הן "עץ", למקור המשותף *galadâ (הכוכבית מסמנת את היות הצורה "משוחזרת" וכזו ש"אין עליה עדות"). האם בנסיון למנות את השפות שיצר טולקין יש לכלול את השפות ה"משוחזרות", השפות הקדמוניות שאמורות להיות יסודותיהן של השפות אותן יצר? טולקין יצר מילים "קדמוניות" כה רבות עד שיש בידנו יותר מידע על השפות הקדומות מאשר על כמה מהשפות מהתקופה ה"היסטורית" (זו שאחרי הפרה-היסטורית). דוגמה לכך היא הנאנדורין (Nandorin), לשון אלבי-העצים, אשר הידוע עליה מועט ביותר.

יש בעיה נוספת: גם האלבית הקדמונית אינה חסינה מפני השינויים, לא יותר מהשפות האלביות ה"היסטוריות". ב"לקסיקונים" המוקדמים של טולקין (1915-1917) צורה המוקדמת של האלבית הקדמונית שונה בכמה היבטים מרעיונותיו המאוחרים יותר. האם מדובר בכמה שפות קדמוניות? כיצד למנותן?

מעבר לכך, ישנן כמה שפות שאינן קשורות ישירות למיתוסים של הארץ-התיכונה. שפות אלו מקדימות אפילו את הסיפורים המוקדמים ביותר של טולקין, מבחינת זמן פיתוחן. בילדותו, טולקין וחבריו השתעשעו בשפות-שטות[5] כגון "חייתית" (Animalic) ו"נבבוש" (Nevbosh). מאוחר יותר טולקין יצר שפה פרטית בשם "נאפארין" (Naffarin), וניסה לבנות מילים חדשות בגותית, על-פי הקיימות, כדי להשלים את הקורפוס הידוע של שפה גרמאנית זו, שאך מעט ידוע עליה[6]. האם לכלול את הנבבוש, הנאפארין והנאו-גותית במנותנו את השפות שיצר טולקין?

אם נצמצם את היריעה לשפות שבמיתוסים של ארדא, ונשמיט הן את "קונספציות המוקדמות" והן את הצורות הקדומות ה"משוחזרות", תשובה ראויה לשאלה "כמה שפות יצר טולקין" תהיה כגון זו:

שתיים משפותיו -- קווניה וסינדארין (בהכללת חומר ה"נולדורין" כסינדארין) -- הן שפות מפותחות מאוד באופן יחסי, עם אלפי מילים ודקדוק מקיף (אם כי רק מעט מהכתבים הדקדוקיים פורסמו עד כה[7]). שתי אלו הן השפות הטולקיניות היחידות שמתקרבות למושג "שימושיות", במובן בו אפשר בקלות יחסית לכתוב טקסטים אר-וכים בשפות אלו, אם עוקפים את ה"חורים" בידע שלנו, או אם נמנעים בכוונה משימוש

[5]

http://www.ardalambion.com/animalic.html
http://www.ardalambion.com/nevbosh.html
http://www.ardalambion.com/naffarin.html

[6]אגב, שמות נסיכי הר'ובאניון (Rhovanion), כגון Vidugavia / Widugauja, הם גותיים

[7]כדאי לקרוא את http://forums.ort.org.il/scripts/showsm.asp?which_forum=18&mess=1042485, לקרוא ולהתרגז. נכון לכתיבת שורות אלו, ישנם בסך-הכל כ-3000 (!) דפים שכתב טולקין על שפותיו, שלא פורסמו.
נראה שבזמן האחרון חל שינוי כלשהו במדיניות של ELF: כמה תרגומים של טקסטים נוצרי-ים לקווניה ולסינדארין, שתרגם טולקין, מופיעים בחוברות האחרונות של Vinyar Tengwar (http://www.elvish.org/VT).

בחלקים בלתי-ידועים. באופן יחסי, טולקין השאיר לנו די הרבה טקסטים של ממש בקווניה ובסינדארין, רובם שירים. הטקסטים בסינדארין מעטים בהרבה מהטקסטים בקווניה.

בשלוש או ארבע שפות אלביות -- טלרין (Telerin), דוריאתרין / אילקורין (Doriathrin / Ilkorin), ונאנדורין -- ידוע בעיקר אוצר המילים (ולא הדקדוק), הנע בין כשלושים פריטים, ועד לכמה מאות (רק לטלרין יש כמה משפטים שהם טקסט *ממשי*). אם אנו עוסקים רק בצורה הסופית של המיתוסים של טולקין, יתכן ונאלץ שלא להחשיב את הדוריאתרין / אילקורין: שתי אלו נחשבו במקור כשפות של מערב הארץ-התיכונה בעידן הראשון, אך נראה שלאחר זמן טולקין החליט שהסינדארין תהיה השפה שדוברה באותו איזור, כך שלשון דוריאת היא רק צורה ארכאית של הסינדארין, ולא לשון נפרדת. נאמר שהשפה האנושית אדונאית (Adûnaic, נומנורית) מעולם לא "דווחה" באופן מלא מבחינת המבנה וההתפתחות שלה: ישנם רק כמה משפטים, ואוצר מילים של פחות ממאתיים מילים. גם לק'וזדול (Khuzdûl), לשון הגמדים, אוצר המילים זעיר, אך טולקין הזכיר שהוא התווה את השפה הזו ביתר פירוט (חברי הקבוצה שעורכת כעת את החומר הבלשני של טולקין על-מנת לפרסמו מסרבים לומר כמה מהכתבים האלו שרדו, מסיבותיהם-הם). באוסף כתבי טולקין שבמארקט (Marquette) שמורים כמה כתבים כללים על הביטים שונים בווסטרון (Westron), השפה שאמורה להיות הלשון-המשותפת ה"אמיתית" של ארץ-התיכונה (זו המוצגת כאנגלית בספרים). נסיון לעשות סדר בחומר הזה הופיע בגליון 17 של Tyaliё Tyelelliéva. יש פחות ממאתיים מילים ידועות בווסטרון, כך שהשפה כלל אינה ברת-שימוש. נאמר שהדקדוק של השפה האנושית הקרויה טאליסקה (Taliska) קיים, אך הוא לא פורסם מעולם. (כמה מילים מוקדמות בשפות האנוש הוזכרו בספר The War of the Jewels, עמודים 238, 270, 309, אך החומר הזה זעום לעומת כתביו של טולקין על הטאליסקה שעדיין לא פורסמו). ביחד עם קווניה וסינדארין, החשבון הוא כעשר שפות שיש להן לפחות מבנה וממשות מינימליים.

ישנן שפות שהן חלקיות לחלוטין: השפה השחורה, לשון מורדור, מופיעה רק בכיתוב שעל הטבעת, בקללה אורקית אחת (שטולקין נתן לה כמה תרגומים סותרים), ובכמה מילים בודדות. כמו על השפה השחורה, כך גם על הואלארין (Valarin), לשון האלים, קיבלנו רק מבט חטוף: טולקין הזכיר כשלושים מילים, אך אין אף לא משפט אחד של טקסט או ביטוי המורכב מכמה מילים.

לבסוף, יש כמה שפות שהן מדומות, אם באופן מלא ואם באופן חלקי - אפילו לפי ההגדרות הרחבות ביותר קשה לומר שטולקין ממש "יצר" את השפות האלו. לשון הר-וכירים "מוצגת" כאנגלית-עתיקה בספריו של טולקין (ממש כמו שאנגלית-מודרנית מייצגת את הווסטרון). מעט מילים רוכיריות "אמיתיות" מצויינות בכמה מקורות, אך בסך-הכל לא מודבר אפילו בעשר מילים. רק מילה אחת ידועה בלשון-דונלנד, forgoil, שפירושה "ראשי קש". אנו אפילו לא יודעים כיצד לפרק את המילה למרכי-בים "ראש/ים" ו"קש". נאמר שלאורקים היו לשונות ברבריות רבות, אך מלבד שמות אורקיים מעטים המרמזים על הסגנון הכללי של הלשונות האלו - כמעט ולא ידוע עליהן דבר (כמה מהמילים שהיו במקורן בשפה השחורה הפכו לנפוצות בקרב האורקים, כגון ghâsh "אש"). נאמר שלאלבים שנמנו על האבארי היו שפות רבות, אך למיטב ידיעתנו כל המילים שטולקין קיבץ מהשפות האלו הן שש מקבילות למילה Quendi "אלבים" בקווניה (בשש שפות שונות של האבארי - כל אחת מהשפות עלומות-השם האלו כוללת

רק מילה ידועה אחת!). כתוב שה-Woses, אנשי-הפרא, קראו לעצמם Drûg ולאורקים gorgûn, וזה בערך כל מה שידוע על שפתם. שפה שהידוע עליה מועט אפילו משפת אנשי-הפרא היא שפת האראד: גאנדאלף אמר ששמו בדרום היה Incánus, ולפי אחד המקורות זו מילה בשפת ההאראדרים שפירושה "מרגל-הצפון". בל נשכח את הא-נטית: טולקין העיר כמה הערות כלליות לגבי המבנה הארכני שלה, אך כל הנתון לנו הוא משפט אחד, בלא פירוש. כנראה שהתעתיק של אותו משפט הוא בלתי-מדוייק, שהרי נאמר שכמעט ואי אפשר להעלות את השפה אנטית על הכתב[8].

בקיצור: אם נחשיב את השפות ה"הסטוריות" (לא כולל אלבית-קדומה, לדוגמה) שדוברו בגרסאות הסופיות של מיתוסי ארדא, אזי טולקין <u>פיתח שתי</u> שפות "שימושיות" (במובן שאפשר לכתוב טקסטים ארוכים, עם עקיפת "חורים" בידע הלשוני שלנו); <u>הזכיר</u> <u>8-10</u> שפות שיש עליהן חומר מועט, אך הן בשום-אופן לא שימושיות; <u>סיפק</u> מידע חלקי על <u>4</u> שפות; ו<u>רמז</u> על כמה שפות שכל הידוע עליהן הוא מספר מועט מאוד של מילים, או שמן בלבד.

התשובה הקצרה לשאלה "כמה שפות פיתח טולקין?" היא: מלבד אלו המדומות ביותר או החלקיות ביותר, הוא כתב כמויות שונות של מידע על 10-12 שפות, אך רק שתיים מהן מפותחות מאוד ובעלות אוצר-מילים רחב.

[8] בגלל המבנה המורכב של התנועות והמעבר ביניהן (כמו בסינית). אולי זו היתה ההשראה לשפת-האבות (שפת-העצים) בסדרת אנדר של אורסון סקוט קארד, המופקת על-ידי שינויים בחלל העץ - כאשר היכו על העץ הופקו צלילים שונים כתוצאה מהשינויים בחלל העץ, וכך תיקשרו.